

FOUCAULTCU İKTİDAR TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ: LACANCI BİR MÜDAHALE

[A Critique of the Foucaultian Theory of Power: A Lacanian Intervention]

Efe Baştürk (Dr.)

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Efebasturk83@gmail.com

ÖZET

Foucault'nun teorisinde “her yerde hazır ve nazır” bir iktidardan söz edilir. Bu iktidar biçimi, kurumları, ilişkileri, yasayı, politikayı, vb. aşan ve her yerden türeyerek yine her yere yayılan bir sonsuzluk gibi sunulur. Böylece her şeyin, ancak iktidarın içerisinde düşünülebileceği ve bu nedenle dışarısı düşüncesinin geçersizleştiği bir aşkınlık kavrayışı ortaya çıkar. Böylesi bir iktidar teorisinde eksik olan şey, iktidarın kategorik bir dışsallıktan muaf olma halinin açıklanamayışıdır. Foucault, iktidarı özneleşme biçimleri ile ele alırken, “her yerde hazır ve nazır” bir iktidarın ancak bilinçdışısal mahiyette kurulabileceğine dair bir savı kendi teorisine dahil etmemiştir. Bu makale, Foucault'nun iktidar kuramında eksik kalan bilinçdışısal mahiyeti Lacancı psikanalizin felsefi bağlamı içerisinde değerlendirerek özne ve iktidar ilişkisine alternatif bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: İktidar, özne, psikanaliz, Foucault, Lacan.

ABSTRACT

There is an omnipotent power mentioned in Foucaultian theory which is represented as an infinity deriving from everywhere and spreading to everywhere by surpassing institutions, relations, law, politics, etc. Thus, a form of transcendently occurs in which both the “thinking of exteriority” is invalidated and everything is related with power as well. The very missing part of this power theory is the unaccountable circumstances of power exempted from a categoric exteriority. Foucault did not include a theory meaning that an omnipotent power could only be established in unconscious way,

while he was estimating power with forms of subjectivation. This article aims to represent an alternative view to the relationship between subject and power by criticizing the missing part of Foucaultian theory within the philosophical context of Lacanian psychoanalyses.

Keywords: Power, subject, psychoanalyses, Foucault, Lacan.

Giriş

Foucault'nun iktidara ilişkin teorisi, “özneleştirici” ve “tabileştirici” bir iktidarın bir-aradalığını[□] sunması nedeniyle zihin açıcudur. Foucault, bir dizi farklı öznellik kategorileri analizleri etrafında yapılandırıcı bir iktidarın arkeolojisine girişmiş olmakla beraber, bu öznellik kategorilerinin aynı zamanda belirli faillik alanlarına oturtulması nedeniyle kendini süreklileştiren bir iktidar mantalitesinden söz eder. Bu iktidar mantalitesi, maduniyet ile failliği bir araya getirerek özneliği inşa eder. Bu anlamıyla özne bir taraftan fail kılınmıştır; ancak bu faillik özerk bir otonomi göstergesi değil, bireye dışarıdan sunulmuş olan fakat içine yerleştirilerek kendiliğın kapatıldığı bir “öznellik uzamı”dır. Dolayısıyla özne[lik], bireyin varoluşsal tekilliğının bir gerçekliği değil, tersine, bireyin içinde eritildiği ve onun yalnızca “konumlandığı” bir düzlemdir. Ben, Foucault'nun bu geçişleri tam anlamıyla iktidar kuramında ayrıntılandıramadığını düşünüyorum; çünkü Foucault, bir taraftan bireylerin “bireyleştirici teknolojiler” vasıtasıyla ekonomi-politik bir iktidar mantığının içerisinde indirgenebilir oluşunu izlerken, bunun tam anlamıyla bireyliğin bütünüyle reddedildiği ve bireylerin yalnızca “konum aldıkları” bir öznellik kipliğini üstlendikleri gerçeğın görmezden gelmektedir. Diğer bir deyişle, bireyliğin (*in-dividuality*; varoluşun indirgenemez tekilliği) yerine özneliğın konulması yalnızca kavramsal bir taşınmayı değil, aynı zamanda varoluşa ilişkin anlamsal bir taşınmayı içerir. Özne, bireyliğe iliştilen bir aparat değildir; bireyin dışında mevzilenen ve tüm anlamını bu mevzi içerisinde bireyin bireysel oluşunu gerileterek varoluşu indirgenebilir kılan bir “yapı-gösteren” kategorisidir. İşte bu nedenle, özne[lik], bireylerin içerisinde “konumlandığı”, yer doldurduğu ve bu surette hareketlerine hem olanaklılık bahşeden fakat hem de onu sınırlandıran bir “yapı” şeklinde düşünülmediği sürece Foucault'nun özneleştirici iktidar adını verdiği teorik mülahaza eksik kalacaktır.

Bu teorik girişimin bir diğer eksikliği ise şuradadır: Özneliğın hem maduniyeti hem de failliği ihtiva eden boyutu, yalnızca yapısal bir kategori olarak özneliğın belirleyiciliğini göstermez; aynı zamanda bir tür “kimliklenme” sürecine dair etkiler taşıması bakımından “kendilik bilinci” adı verilen bir fenomenolojiyi gündeme getirir. Elbette Foucault, iktidar teorisi içerisinde bilhassa cinsellik

[□]* Özneleşme anlamına gelen “subjectivation” ve tabi olma/tabii edilme anlamındaki “subjection” kelimelerinin aynı kökten türemeleri Foucault'nun düşüncesinde merkezi bir rol oynar. Foucault'nun “özneleştirici iktidar” adını verdiği iktidar biçimi, eş zamanlı biçimde özneleştirilen ve özneleştirdiği ölçüde tabii kılan bir bağlama tekabül eder.

olgusunun böylesi bir kendilik bilinci ile örüldüğünü ısrarla ve sıklıkla vurgulamış olsa da, meselenin kökeninde yer alan temel bağlam gözden kaçmıştır. Öznelğin bireyliğe olan üstünlüğü probleminden ziyade, vuku bulan şey “fazlalık” adı verilen aşırılıktır; öznellik üzerinde konum alarak failleşen öznenin eş-anlı biçimde yapısal bir sınırlama ile özerkliğe kavuşmasının sonucu, yapısal belirlenim olmanın yanında, aynı zamanda kendilik bilincinin bizatihi kendilik deneyiminde açığa çıkmasıdır. Foucault, burada (2010a, s. 336-9) kendilik bilincine işaret ederken, aslında bireyin yapı içinde soğrulması ile ilgileniyor gibidir; oysa kendiliğin bizatihi kendine yöneltilmiş saf deneyimi yapı-dan-önce bir bağlamda temerküz eder. Yani özne, kendiliğin bilincini bir tür kendilik deneyimiyle öznelğe uyarlamadan evvel “olması gereken bir şey” vardır. Bu, yapıyı öncelemez, tersine, yapının öznelği kurmasındaki diyalektiği hayata geçirir: Özne, bu saf deneyimi yapı-dan-önce deneyimlemek zorundadır ki, yapının dışsal-belirlenimciliği yerine “yapının içinde deneyim” olgusu algılanabilir kılınsın. Çünkü öznelğin bireyselliğin tam üstüne yerleşimi, ancak bireyliğin “hatırlanamaz” ya da “algılanamaz” bir bağlama oturtulabilmesiyle mümkün olur. Diğer bir deyişle, öznelğin yapısal imali, kaçınılmaz biçimde, öznelğin “yapının içinde doğması” mefhumuna dayanmak mecburiyetindedir. Bunun anlamı, özne, özneleştiği an ve hemen öncesinde yapının içinde olmak “zorundadır”; yani, özne “önceden varsayılr”. Tam da önceden varsayılması nedeniyle, özne kendilik bilincine bizzat kendisinin atıfta bulunabileceği bir “dilsel alan” edinir; böylece yapı ile olan bütünleşikliğini kavrayabilir, ki bunun açılımı da zaten özneleşmenin kurucu ilkesidir.

Bu makalede geliştirmeyi düşündüğüm düşünce, tam da Foucaultcu düşüncede yanıtını alamadığımız bu eksikliğin giderilmesi adına Lacan’a başvurmak ve Foucaultcu iktidar teorisinin ana hatları olan maduniyet ve özneleşmenin eş-anlılığını tamamlayabilmek adına önermeler sunmaktır. Foucault’nun iktidar teorisinde olduğunu varsaydığım bariz problem, iktidarın üretimi sonucunda ortaya çıkan bir “taşıyıcı özne” fikrinin bizatihi Foucault’nun ele almaya niyetlendiği sorunu çözümleyememesidir. Çünkü, Foucault’nun sorunsallaştırmaya niyetlendiği düzlem, özneleştirici iktidarın dolaylı biçimde özneye taşınması, onda ikamet etmesi ve onda görünür olmasıdır. Fakat Foucault kendi teorik çizgisi içerisinde bu sorunla doğrudan başa çıkamaz; iktidarın özneleştirici bağlamının hep özneye dışsal düzlemlerde “sıkışması” bu yüzdendir (iktidara karşı dışarıyı düşüncesinin açmazı tam da bu çelişkide saklıdır). Öyleyse yapılması gereken, iktidarın özneye dışsal oluşunu referans almak ve iktidar ilişkileri olmaksızın özneleşme olmayacağını söylemekle yetinmeyip, bir adım geriye kayarak, öznenin iktidara zemin hazırlayan bir düzlem olduğunu kabul etmektir. Diğer bir deyişle, Foucaultcu

iktidar teorisinin temel açmazı, bariz biçimde özneyi bir *sonuç* olarak ele almak suretiyle iktidarın dışsallığı varsayımını bir türlü geriletememesidir; oysa iktidar, öznenin belli bir alan açması ile “çağrılır”. Burada kurucu ilişki tersine çevrilir; iktidar, *üretici* pozisyondan çıkarak *yinelenen* ve fakat *yenilenen* bir bağlama oturur. Burada iktidar, özneyi üreten ve ona hem sınırlar hem de olanaklar açan kurucu etmen olmaktan çıkar, öznedeki *görünen* bir şeye dönüşür. İşte burada, bizi Lacancı psikanaliz felsefesinin sınırlarına taşıyacak olan soru belirir: Özneyi oluşturan ve ardından kaybolan iktidarın, *ürettiği şeyde görünmesi* nasıl açıklanmalıdır? Bu soru, iktidarın dışsallığından kopartılarak belli bir özdeşlik ilişkisinin tesis edildiği düzlemin öne çıkartılması ile yanıtlanabilir ancak. Başka bir ifadeyle, Foucault’nun açıkta bıraktığı şey, iktidarın içselleştirilmesi adını verdiği ve kendini normsal, mekânsal (panoptik) ve özneleştirici prosedürlerde gösteren olgunun hangi düzlemde içselleştirildiğini belirtmemiş olmasıdır. Dışsal iktidarın özneye içselleşmesi, ancak iktidarın bilinçdışısal bir bağlama yerleşmesiyle mümkün olabilir. Bu da iktidarın “geri gelmesi” yoluyla özneyi kurduğuna işaret eder. Foucaultcu iktidar teorisini tamamlayabilmenin koşulu, tam da Foucault’nun dahil etmekten kaçındığı psikanalitik paradigmayı bu teorik mülahazaya yerleştirmekle mümkün olur.

I. Foucaultcu İktidar Teorisi: Varsayımlar ve Açmazlar

Foucault’nun iktidar teorisinin ayırt edici yanı, iktidarın özneleştirici vasfını merkeze alan önermelerin bir arada sunulmasından kaynaklanır. Foucault’nun iktidar kuramında baskı ve tahakküm, yerini özgürlük ve *gösterime* (demonstration) bırakmıştır. Gösterim, burada, varoluşun öznel bir görünürlük ve ayırt edilebilirlik çerçevesinde anlamlandırılmasına ilişkindir ve Foucault, bunu modernliğin getirmiş olduğu bireyselleştirme söylemleri içerisinde kavrar. Buna göre bireysellik, yalnızca ekonomi politik alanında vuku bulan ve bireylerin özgür iradeleri yoluyla bir araya geldikleri bir toplumsallığın temel birimi olarak değil, bireylerin kendilerini anlamlandırma ve kendilerini başkalarının gözünde “ayırt edilebilir kılma” amacıyla içine girdikleri bir söylem şeklinde kavranmalıdır. Foucault’nun bireyselleştirici söylemler ile kavramaya çalıştığı şey, temelde, iktidar ilişkilerinin kurucu, özerkleştirici ve failleştirici dinamiklerini çözümlenektir; diğer bir deyişle söylemin bireyselleştirici vasıtasıyla örgütlenen bir iktidar ilişkisinin açılması Foucault’nun temel problemidir (Foucault, 2011a, s. 75).

Bireyselleştirici söylemlerin bir iktidar mantalitesi şeklinde ele alınmasının Foucaultcu bağlamı, öncelikle birey kavramının belli bir norm ile ilişkilendirilmiş somutlukların dolayımı şeklinde ele alınması ile başlar. Foucault için birey kavramının soyut ve normatif bir içeriği yoktur; Nietzsche’den aldığı mirasla tüm normatiflerin soykütüksel bir eleştirisini yapmaya girişerek, anlamın esasında bir iktidar, daha genel ifade edersek bir hiyerarşik ilişki olduğu varsayımını temellendirme uğraşındadır. Soykütüksel yöntem, Foucault için bireyselleştirici söylemlerin bir iktidar ilişkisi çerçevesinde anlaşılması için temel yöntemdir; çünkü Foucault’ya göre soykütüksel yöntem, verili olanın nesnel bir kabul bağlamında değil, tersine yorumlanabilir ve bu sayede içeriğindeki oluşum koşulları fark edilebilir bir eleştiri düzlemidir (Foucault, 2011b, s. 230-54). Nietzsche’nin soykütükten anladığı, kendini zorunluluk biçiminde dayatan tüm anlamlandırma girişimlerinin oluşumunda saklı olan olumsuzlukların, yani bunların belli bir güç ilişkisi çerçevesinde bir-araya toplanmasının çözümlenmesidir; diğer bir ifadeyle soykütüksel yöntem, kendini bir köken ve değişmezlik halesi içerisinde sunan anlamların kökenselliğini reddetmek ve oluşumlarındaki somut nedenselliklerin izini keşfetmektir (Nietzsche, 2008, s. 33). Dolayısıyla Foucault’nun sorduğu soru şuna yakındır: Birey kavramına ahlaki, politik, simgesel ve toplumsal bir “değer” atfetmenin ve onu “biricik” görmek suretiyle tüm normatiflerin “temeli” haline getirmenin koşulları nelerdir? Diğer bir deyişle, hangi güç ilişkileri çerçevesinde birey kavramı normatif ve kökensel bir içerik kazanmıştır? Bu soruların, aslında soybilimle keşfedilmesi istenen iktidar ilişkilerinin özneye öncel olduğu varsayımına dayandığını söyleyebiliriz. Bunun açık anlamı, Foucault’nun iktidar ilişkilerinde özneye dışarıdan yönelen bir belirleyici gücü değil, tersine onu kuran ve onun kavrayışlarını yönlendiren bir devindirici etki formüle etmek arzusunda olmasıdır.

Foucault’nun bu soru çerçevesinde aradığı yanıtlar, onu bir dizi farklılaşmış iktidar çözümlemesine sevk etmiştir. Bir taraftan söylemin soykütüksel eleştirisi vasıtasıyla kavramın normatif içeriğinin nasıl kurulduğuna dair tarihsel arkeolojiler (2013a; 2011c); diğer taraftan bireyin normatif içeriğinin belli bir standardizasyon ekseninde kurulması ile ayırıcı sentez işlevini aldığı ikilik rejimlerinin incelenmesi (2013b; Hapishanenin Doğuşu, 2013c; 2002) ve nihayetinde standardizasyon ve ikilik rejimlerinin birleştirilmiş sentezini sunan genelleştirilmiş iktidar şebekesinin çözümlenmesi (2010b; 2013d) vardır. Bu çözümlenmeler kimi yanıta birleşik-bütünleşik bir program gibi okunabilir, ya da bazı yönlerden aralarında belli ayrımlar ve farklı hipotez kümeleri vardır. Ancak, Foucault’nun iktidar teorisine en temelden bakıldığında, yani iktidar, bireyselleştirici söylemlerin çoğulluğu üzerinden ele

alındığında, Foucault'nun sorunsalı tüm eserlerine içkin bir kod olarak belirir: Bireyin özne halini alarak belli faillik eksenleri ile uyumlaştırılması ve bu uyumun bir iktidar ilişkisi bağlamında çözümlenmesi. Foucault, bunu bilhassa *Cinselliğin Tarihi* adlı metninde bir anlamda toplarlar: İnsanın özneye dönüşümünde belirleyici olanın *deneyimler* olduğunu ileri süren Foucault, bu deneyimlerin belirlenimciliği altında özneleşmenin varyantlarını çıkarır (2010a, s. 329, 403, 428 ve 445). İnsanın düşünme, konuşma ve davranma etkinlikleri yoluyla bu deneyim alanlarına girmesi ile beraber özneleşmenin başladığı ileri sürülebilir. Bu, Foucault'nun, varoluşun ancak koordinatları belirlenmiş deneyim alanları ve onlara içkin davranış ve tutum pratikleri aracılığı ile kavranabileceğine ilişkin bir argüman kurmasının hipotetik altyapısını oluşturur. Foucault için deneyim, şimdiki zamanın sınırlılığı içerisinde anlık meydana gelen bir faillik değil, insanın belirli deneyim süreçleri ile *özdeşleşerek* özneleşmesinin fiili durumudur. Bu, tam da Foucault'nun "hakikat oyunları" adını verdiği durumu yansıtır: Deneyimsel biçimlere içkinleşmiş güç ilişkilerinin yapılandırıcı etkileri vasıtasıyla özneleşmenin koordinatlarını belirleyen ve buna uygun olarak faillik alanları ile bu faillik alanını anlamlandıran deneyim alanı, bu somut deneyim-anlam özdeşliğini şimdiki zamana aşkınlaştıran mitik bir belirlenimdir (2011a, s. 100). Örneğin deliliği incelerken Foucault'nun yanıtını aradığı soru, akıl hastalığının hangi "hakikat oyunları" içerisinde belirlendiği değildir sadece, o aynı zamanda bu adlandırmanın (akıl hastalığı) oluşumu ile ilişkilendirilebilecek davranış ve tutum pratiklerinin bilişsel olarak zihinlere kodlanmasıdır (2011a, s. 234).

Bu kodlama anlamlıdır; çünkü bir taraftan söylemsel (delilik), normsal (akıl hastalığı) ve işlevsel (kapatma) iktidar dizilerini bir araya getirir. Fakat öbür taraftan, denklemin diğer tarafında yer alan "normal" boyutu da kuran ve yöneten bir iktidarı gösterir. Bu iktidar, yalnızca anormal olarak kodlanan unsurların yönetilmesi ile ilgili değildir; tüm bu söylemsel ve kurumsallaşmış iktidar alanlarını hem olanaklı hem de meşru gösteren bir "kendilik disiplini" yoluyla açığa çıkar. Bu kendilik disiplini, bireylerin "içeriden yönetilmeleri" olgusuna dayanak sağlayan unsurlar aracılığı ile gerçekleşir. Burası tam da Foucault'nun Nietzsche gibi etik kavramının soykütüğünü çıkartmaya giriştiği yerdir. Bilgi öznesi veya iktidar öznesi gibi süreçler, yapılandırılmış faillik alanları ile uyumlu davranış ve tutum eksenlerinden türer; ancak etik öznenin alanı belirsizdir. Foucault, etik özne "kendi eylemlerinin öznesi" olma durumunu işaret eder; burada ön-belirlenmiş (ya da yapılanmış) tutum ve davranış göstergeleri, yani özneleşme koşulları yoktur – daha doğrusu işaretlenmemiştir. Ancak, eğer gerçekten özneleşme sürecinden bahsediliyorsa, bunun anlamı, etik

öznenin yine de ön-belirlenmiş birtakım tutum ve davranış göstergeleri içerisinde kendi eyleminin öznel sorumluluğunu ve dahası bu eylemin belirli bir ilke ile uyumunu işaretleyecek öznel sınırı göstermesi gerektiğidir. Diğer bir deyişle, özneleşmenin kendisi şayet tutum ve davranışların ön-belirlenmiş deneyim alanları ile özdeşleşen faillik eksenleri ile bütünleşmesi ise, buradan çıkan sonuç eylemin öznel sorumluluğu meselesinin dahi önceden yapılmış başka bir kategoriye işaret etmesi gerektiğidir. Foucault burada çifte açmazla karşı karşıyadır: Bir taraftan etiğin, “uyulması değil fakat yaratılması gereken” bir şey olduğunu öne süren Nietzscheci tavrın izindedir; fakat diğer taraftan kendi epistemolojik çizgisinde özneleşmenin ontolojik mevcudiyeti olarak koyutladığı “davranış-faillik-deneyim” özdeşliğinin geçerliliğini muhafaza etme kaygısı güder.

Bunu somutlamak için şöyle ilerleyebiliriz: Foucault, özneleşme üzerine modern sorunsallaştırmanın üç ana hattı takip ettiğini ileri sürer. Bunlardan ilki bilgi öznesidir; bu, bireylerin çeşitli söylem kurulumları içinde yeniden üretimleridir. İkincisi, iktidar öznesidir: Söylemsel alanlar içerisinde uygunluklarının denetlendiği öznellik kipleridir. Üçüncü ise etik öznedir: Eylemlerin sorumluluğunda olan özne (2011a, s. 58). İlk ikisi dışsal ve zamansal olarak özneye nazaran önceden belirlenmiş olan düzeneklerden oluşur. Problem yaratan şey, üçüncüsü, yani etik öznedir. Çünkü Foucault, etik özne de neredeyse özne-iktidar ilişkisine dair bir döngüsellik öneriyor gibidir. Etik özneyi “eylemlerinin özneliği” minvalinde değerlendiren Foucault, bu üçüncü tip öznellikte “kendilikle ilişki” nosyonunu mercek altına alır. Burada vuku bulan şey normun içinde yer alma, ona dahil olma, onun öngördüğü biçimlerde tutum ve davranış pratikleri geliştirme değildir; tüm bu pratikler kümesini (yapıp-yapmama, izin verme-reddetme) bu pratiklere anlamlı geçerlilik zemini sağlayan hakikat düzlemi çerçevesinde üretmektir. Foucault, burada etik özneyi ön-belirlenmiş bir anlam dünyası içerisinde davranış ve düşüncelerini bu belirlenmiş alanla uyumlaştıran bir özne olarak değil, daha ziyade kendiliği yapılandırmada etkili olan ilkelerin öznel davranış yoluyla belirlenim kazandığını gösteriyor gibidir. Oysa *kendilik bilinci*, *kendilik etiği* ya da *kendilik kaygısı* adını verdiği bu olgusal düzlemler, özneleşmenin adeta üzerine kapanma yoluyla gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Fakat kafa karıştıran soru, Foucault’nun bu üzerine kapanma meselesine hiç eğilmediği, dahası meselenin bu tarafından yaklaşmadığıdır. Foucault’da eksik olan şey, açık biçimde, deneyimlerin belirli bireysellik dayatması hipotezinde öne sürülen içkin savın zamansal bir ardışıklığı imlemesidir. Buna göre deneyim, belli bir öznellik kipini dayatır ve özneleşmeyi kuran şey de, bu deneyimin içine fail olarak katılmak ve bunun sonucunda özne olarak oradan çıkmaktır.

Dikkat edilirse, vuku bulan şey hep bir ardışıklık şeklinde cereyan etmektedir: Önce deneyimin bireysellik kipi dayatması gelir; ardından bu deneyim alanına ön-belirlenmiş davranışlarla katılır; deneyim ile failliğin birleşmesiyle özne oluşur. Fakat etik öznenin oyuna girmesi ve doğrudan kendilik kaygısının ortaya çıkması, bu ardışıklığı sekteye uğratar: Çünkü etik özne bir taraftan kendiliğin dışsal belirleniminin ontolojik eleştirisini içerirken (Foucault, 2015, s. 7-10); diğer taraftan etik olanın içerisinde var-olma kipini işaretleyen bir faillik düzlemini zorunlu biçimde işaretler. Öyleyse Foucault, kaçınılmaz biçimde, ön-belirlenmiş deneyim alanları içerisinde özneleşmenin eleştirisi için önerdiği etik özneliğin, yine belirli bir deneyim alanı içerisinde failleşmesinin zorunlu olduğuna ulaşır. Bunun açık anlamı; iktidar ilişkilerini özneleşme üzerinden okuyan Foucaultcu tez, etik özneliğin mevcut özneleşme süreçlerini eleştirel bir bağlamda bir tür kendilik bilinciyle aşmaya çalışan çabasının yine iktidar ilişkisine kapı araladığı gerçeğiyle karşı karşıya kalır. Kısaca Foucault'nun iktidar teorisindeki boşluk, iktidar ilişkilerinin ön-belirlenmiş deneyimler alanı içerisinde failleştirici düzeneklerin ardışık gelişi ile gerçekleştiği varsayımından türer. Foucault, esas itibarıyla, özneleşme süreçlerinin eleştirel bağlamı olarak addedilen etik özneliğin neden ve nasıl bu özneleşme-deneyim döngüsü içinde kapana kısılmış olduğunu fark edemez; çünkü mevcut iktidar ilişkiler alanına karşı inşa edilebilecek olan yaratıcı bir etik-kendiliğin yine benzer bir iktidar ilişkisi içerisine oturtulması zorunluluğu ile hesaplaşamaz. Başka bir ifadeyle, *Hapishanenin Doğuşu*'nda resmettiği üzere, kendiliğin çifte bölünmüşlüğü bir birine karşı kullanarak denetimi içeriden kuran gözetleyici iktidar, beden ve ruh arasındaki bölünmüşlüğe dayanırken (2013b, s. 295-6), bundan çıkartacağımız sonuç, ruhun bir anlamda bedensel denetime dayalı iktidara karşı etik özneliğin inşa edileceği düzlem olduğudur. Ve bu mantık, zorunlu biçimde, bizi bir diğer sonuca ulaştırır: Beden-ruh bölünmesinde tüm dikkatini *beden-üzerinden-ruh-kontrolü* sağlamaya yöneltmiş olan iktidar, *nasıl [ve neden]* bir boşluk bırakmaktadır ki, bu boşluktan iktidar ilişkileri tarafından yakalanmayacak bir etik-kendilik ortaya çıkabilsin? Ve bana kalırsa asıl önemli soru, etik adı altındaki normatif imlecin kendisinin bir özneleştirici vasıfla yüklenmediğini ve bütünüyle bireyin edimselleştirmek yoluyla yarattığını nereden biliyoruz; ve dahası bu normatif işaretin, bireyleri aslında özne kılmak üzere seferber edilen bir teknoloji olduğunu neden düşünmeyelim? Bizzat Foucault, Nietzsche'den aldığı mirasla, "*hakikat istencinin kendisinin bir iktidar arzusu olduğu*"nu (Foucault, 2012, s. 65) söylememiş miydi? Öyleyse özneleştirici bir iktidara karşı, karşı-özneleşme pratiğinin hem imkanını sağlayacak şey, hem de bunun yeniden bir iktidar ilişkisine dönüşmeyeceğinin garantisi nedir?

Foucault’cu iktidar teorisindeki kapanmaz boşluk, iktidarın hep “kurucu” vasıfla donatılması ve bu nedenle özneleşmenin biricik koşulu olarak düşünülmesidir. Bu, Foucault’nun bilhassa iktidara karşı geliştirmeyi umduğu direniş düşüncesinde açığa çıkar: Çünkü bir tarafta özneliğin kurucu biçimi olarak iktidar vardır, fakat diğer taraftan bu iktidara karşı dile getirilecek karşı-özneleşmenin kendisi de – tam da özneleşmenin kurucu ölçütünün iktidar olmasından ötürü – özneleştirici iktidarın ağına yakalanmak zorundadır. Diğer bir ifadeyle, Foucault, iktidar ve özne arasındaki ilişkiyi hep “kurucu” bağlam üzerinden ele aldığı için bir boşluk kalmaktadır ve bu boşluk, bilhassa özne ve iktidar arasındaki tam örtüşmezliğin bulunmadığı durumlarda ortaya çıkar. Bunu şu şekilde ifade etmek mümkün gözüküyor: Karşı koyduğumuz şey olarak iktidar ile varoluşumuzun koşulu olarak iktidar arasında eğer bir aynılık düzlemi varsa, şu halde iktidara karşı koymak aynı zamanda kendiliğin reddi ya da kendiliğin artık tanımlanamaz ve algılanamaz bir müphemliğin nesnesi olduğu anlamına gelir. Şu halde iktidara karşı koyma düşüncesi, iktidarı var eden özneleştirici pratiklerin bütünüyle terk edildiği saf bir ütopyik düzleme göndermede bulunur. Fakat eğer özne[leşme] ve iktidar arasında bir farklılık eksenini küçük de olsa varsa (etik-özne imkanında olduğu gibi); bunun da anlamı, iktidarın kuşatamadığı bir özneliğin bulunduğu ki bu düşünce de aslında şu varsayım ile aynı kapıya çıkar: eğer iktidar, karşı özneleşmenin üzerine oturduğu normatif-gösteren ağını kendisiyle ilişkili kılınamıyorsa, bu, iktidarın “eksiltilmiş” olduğunu gösterir. Oysa iktidar, kaçınılmaz biçimde hakikatin metafiziksel bağlamını normatif-gösterenlerde somutlayarak kendisini aşkınlığın ve gerçekliğin bütünleştiricisi olarak sunmak zorundadır (“*bunu yapmalısın, şundan dolayı*”). Dikkat ederseniz bu ifade somut olan [bu], orada görünmeyen fakat varlığı hissedilen bir koyutlama [şu] ile işaretlenmektedir). Çünkü karşı-özneleşme, ancak iktidarın üzerine yerleşmiş olduğu bu düzlemleri birbirinden kopartmak ve iktidarın çıplak işleyişini göstermek amacıyla olduğu sürece anlamlı bir edimdir; ki bunun başka bir anlamı, karşı-özneleşme ile iktidarın aynı anda birlikte var olamayacağıdır (çünkü iktidar, karşı-özneleşmeyi imkansız-öznellik olarak göstermesi yoluyla kendi kurulumuna temel sağlayan öznellik biçimlerine kiplik sağlayabilir).

O halde Foucaultcu iktidar teorisindeki boşluğun merkezine ulaşmış oluyoruz: Foucault, aslında, özne ve iktidar arasındaki ilişkiyi kavramıştır, fakat bunu ifade ederken, yine de özneye bir alan açma isteği ve kaygısı bu kavrayışın önüne geçmiştir. Foucault’nun teorisinde özne hem kurulan, belirlenen

ve inşa edilen bir nesnelik düzlemidir; buna karşın, o hem de verili olanın içerisinde bulunduğu yerden sıçrama veya kopuş ile kendiliği kuracak olan faildir. Bu gerilim, Foucault'nun kendi epistemolojisi içerisinde özne ile iktidar arasındaki yer yer dikotomik, buna karşılık bazen de antagonistik ilişkiyi resmetmektedir. Ancak Foucault'cu iktidar teorisine içkin problem karşımızda durmaktadır: özneleştirici bir iktidar aynı zamanda karşı-özneleşmeyi mümkün kılabilir mi; yoksa karşı-özneleşmenin kendisi de kaçınılmaz biçimde özneleştirici bir iktidar ağına yakalanmak zorunda mıdır? Bu çifte gerilim aslında şu noktada zihinleri aydınlatır: Özneleştirici bir iktidara karşı geliştirilmesi hedeflenen karşı-özneleşme pratiği, özneliğin aslında salt kendilik bilinci dolayısıyla kurulamayacağı için, içinde bulunduğu iktidar ilişkilerinden bağımsız gelişemez. Çünkü iktidar, aslında kendiliğin kavranabileceği ve öznenin kendisini “*bir özne olarak*” dile getirebileceği yapısal belirlenimlerin toplamıdır ve Foucault'nun iktidarda kavradığı şey tam da iktidarın salt özneleştirici prosedürlerden ibaret olmayıp, aynı zamanda özneye bir varoluş, bir anlam ya da bir faillik alanı açmasıdır. Bu kavrayış, daha doğrusu Foucaultcu iktidar teorisindeki boşluk, tam da bu nedenle Lacancı bir müdahaleyi çağırır.

II. Özne ve İktidar Döngüsünü Tamamlamak: Lacancı Müdahale

Lacan yalnızca Freud-sonrası psikanalizin değil, post yapısal ve post Hegelci felsefelerin alet çantası olmuştur. Hatta denilebilir ki, özne üzerine geliştirilen post modern ve post yapısal temalar çoğunlukla Lacancı'dır; çünkü bu tartışmalar, büyük ölçüde Lacan'ın kavramsallaştırmaları ve sorunsallaştırmalarına dayanır (Rabate, 2003, s. 5). Bunun en önemli sebebi, hiç kuşkusuz, Lacan'ın kendi psikanaliz kuramını oluştururken büyük felsefi temalara ve tartışmalara dayanarak çok boyutlu bir öğreti sunabilmiş olmasıdır. Örneğin Lacancı psikanaliz Hegelci “tanınma” nosyonunu kendisine merkez noktası alırken, bu nosyonu Saussurecü dilbilim ile birleştirerek yepyeni bir felsefe üretmiştir. Hegel'in “tanınma arzusu” (Hegel, 1987, s. 178) olarak geliştirdiği sav, Lacan'da Saussurecü dilbilimin içerdiği bir yapısal şemaya oturtularak genişletilmiş, bu da özne teorisinde yeni ufuklar yaratmıştır. Özne'yi tam anlamıyla etkin, bütünlüklü ve karşısındakine eksiksiz biçimde hükmedebilen bir fail olmaktan çıkarıp onu edilgen, eksik ve öteki'ne bağlı ve bağımlı addeden bir teorik mülhaza, Lacancı psikanalizin belkemiğidir. Hegelci diyalektiği dahi yeniden yorumlayan Lacan, diyalektiğin *kapsayarak aşma* ve bu sayede bütünlüğe ulaşma çabası değil, tam tersine eksikliğin tasdik edildiği süreç olduğunu iddia eder. Bu hipotez, Lacan'da özne-öteki ilişkisinin nasıl

ele alındığını ve öznenin neden ve nasıl eksiltilmiş bir momente tekabül ettiğini anlamak için hayati önemdedir.

Lacan için özne ve öteki arasındaki ilişki, ki o her ne kadar Hegel'e atıfla kendi teorisini oluştursa da, bütünlüklü bir ilişki değildir. Lacan için ne özne ne de öteki birbirilerinden kesin ve kat'î sınırlarla ayrılmış ve aralarında istikrarlı bir farklılaşmış ilişkinin öğeleri değildir. Tersine, bu kategoriler belirli işleyiş ve yönelimler ile değil, oluş ve dönüş temalarıyla iç içedir. Diğer bir deyişle özne-öteki ilişkisi daima özdeşleşme, ayrılma, değişme, vb. kavramlar dahilinde düşünülmelidir. Lacan'ın *İmgesel, Sembolik ve Gerçek* adını verdiği ve kendi psikanaliz kuramının temel savlarını oluşturan kavramları tam da özne ve öteki arasındaki ilişkinin değişkenliği ve müphemliği çerçevesinde kurulmuşlardır (Lacan, 2013a, s. 215-77). Bu çalışmada Lacancı psikanalizin çok sınırlı bağlamda ele alınacağını belirteyim. Bu bakımdan Lacan'ın kendi kuramını oluştururken dayandığı temel kavramları basitçe şöyle izah edebiliriz: İmgesel: ben'in kendini kavradığı yansıtıcı yüzeydir. Lacan bunu daha çok "aynada yansıyan çevre" olarak belirtmiştir (Lacan, 2013b, s. 144-5). Burada ben-lik, ancak imgesel yüzey sayesinde kendi varoluşunun ayırına varır. Ancak bu kavramı önemli kılan, varoluşun kavrandığı imgesel yüzeyin somut ben'den daha fazlasına tekabül ettiğinin idrakidir; yani ben imgesi, somut ben'den daha bütünlüklü ve eksiksizdir. Bu yüzden imgesel yüzey, somut benliği dehşete düşüren, onu öteki'nin bakışına bağımlı ve muhtaç bırakan şeydir. Sembolik: Lacan'ın Saussurecü "gösteren-gösterilen" (örneğin "ağaç" sözcüğü bir gösteren olarak nesne-ağaç [gösterilen] betimler) ilişkisini kendi kuramı içerisinde yeniden yorumladığı evredir. Burada her gösteren, bir başka gösteren'e atıfla oluşturulur; dolayısıyla düzenli, farklılaşmış ve bütünlüklü bir varlık kategorisinin olmadığı iddia edilir. Sembolik evre, ben'liğin imgesel idealini imkansızlaştıran şeydir, çünkü benliğin dışsallıktan azade bağımsız ve özerk bir öge olmadığının göstergesi olarak sembolik evre, tıpkı dilin oluşumu gibi her göstergenin (gösteren-gösterilen ilişkisi) aynı zamanda başka göstergeye bağlı olduğunu ve bu bağın bitimsiz olduğunu gösterir. Özne, tam da sembolik evrende göstergelyi somutlayan kategoridir; o ne özerk bir faildir ne de ayrılmış bir özbilindir. Tersine özne, göstergeler arası keyfi ilişkilenenin düğüm noktası olarak daima belirlenendir. Gerçek: Sembolik olan tarafından dahil edilemeyen fazlalıktır. Bu fazlalık, Lacan'ın psikanaliz kuramında "dil-dışı kalan", yan, "dile dökülemeyen" olarak ifade edilir (Zizek, 2011, s. 250). Sembolik evrende gösteren-gösterilen ilişkisi (gösterge) anlamın dilsel birliğini koyutlarken aynı zamanda onun belli bir gramer kuralı içinde olma zorunluluğunu imler. Gerçek, bu gramer kuralından

kaçan, çünkü göstergeye (gösteren-gösterilen) dahil edilemeyen fakat “oralarda bir yerlerde olduğu hissedilen” boşluktur. Öznenin eksikliği, bir taraftan göstergeler arası düğümlenmelerin birleşim noktası olarak kendinde-varlık olamayışı, diğer taraftan Gerçek yoluyla kendinde-varlık’a ulaşabileceği arzusu duyumsamasıdır. Her süreçte aslında ilksel bir bilinç vardır: ben’lik, kendini ancak öteki’nin bakışı yoluyla kavradığından (imgesel) veya Öteki’nin alanı içinde konumlanabildiğinden şöyle bir yaklaşım geliştirir: öteki/Öteki, mutlak düzeyde ben’e fazla olan ve dahası ben’in eksik olduğunu vurgulayarak onu tamamlayacak olan kusursuzluk topografyasıdır. Bu bakımdan eksiklik, özne tarafından olumsuz bir hissiyat gibi kavranmaz; tersine bu eksiklik düşüncesini deneyimleme yoluyla özneye, öteki’nin bakışına ve Öteki’nin dili içerisinde konum almaya doğru yol açılır.

Lacancı psikanaliz kuramının esası, öznenin diyalektik serüveni içerisinde imgesel özdeşleşme, sembolik konumlanma ve gerçek-tarafından-baştan-çıkarılma süreçlerini deneyimlemesine dayanır. Bu diyalektik serüven sonucunda özne hem kendi eksikliğini hem de öteki’nin eksikliğini kavradığında bu defa diyalektiği tersine çevirerek yeniden öteki’nin bütünlüklü olduğu imgesel ve sembolik düzeylere dönme kaygısı taşır. Fantezi’nin işlevi burada belirginleşir: Fantezi, öznenin öteki’ndeki eksikliğin nedeninin aslında özne tarafından öteki’nin bütün olarak algılandığı yanılsamasına karşılık, öteki’nin yeni baştan bütüncül şekilde kurgulanmasıdır (Zizek, 2011, s. 59). Çünkü öznenin varoluş koşulu, öteki’nin eksiksiz bir fazlalığa tekabül ettiği varsayımını deneyimlemesine dayalı olduğundan, öteki’ndeki eksiklik özne tarafından giderilir. Burası, Lacan’ın Hegel’den devraldığı “tanınma” ilişkisini psikanalizin en temel dinamiği olan arzu ile bütünleştirdiği yerdir. Hegel’in, “Özbilinç, ancak tanınan bir şey olarak vardır” (1987, s.178) önermesine dayanarak Lacan, varoluşun deneyimlenmesi olarak özbilincin ancak “dışsal bir düzene dahil olma” yoluyla olacağını iddia eder (Lacan, 2014: 51). Konuşmanın anlamı da burada ortaya çıkar; çünkü konuşma, hem bu dışsal düzenin algılandığını gösterir hem de oraya dahil olmak için öznenin çabasını imler. Lacan’ın bu dışsallığı “dil” olarak koyutlaması ve psikanalizin “bir dil gibi yapılanmış” (2013a, s. 215) olduğunu önermesi bu yüzdendir. Çünkü konuşma, her şeyden önce bu dışsallığın kavranmış olduğunu gösterir – çocuk, dilin içerisine doğmuş olduğundan, o dilin sınırları içerisindeki ifade şablonlarını duyumsayarak kendi biyolojik varoluşunu kültürel şablonlarla ifade etmeye yönelir. Örneğin acıktığında çıkardığı seslerin biyolojik tepkiden kültürel ifade kümelerine doğru ilerlemesi bu yüzdendir.

Lacan, imgesel özdeşleşme ile sembolik konumlanmayı bir anlamda insanın nesnelere sistemi ile girdiği ilişkinin anlaşılması için kurgular. Çünkü Lacan, insan-nesne ilişkisini asla birbirine dışsal gibi görünen ve aralarında etkin-edilgen farklılaşmasının olduğu saf bir ayırım gibi düşünmez. Tersine bu ilişki, tam da özne ve öteki arasındaki müphemlik gibi oluş süreçleri içerisindedir; daima yapılan ve tersine dönüşler ile birbirine bağlanan ve dolayım vasıtasıyla anlaşılabilir kılınmış bir eklemeli olarak insan-nesne ilişkisi, anlamın üretildiği bir süreçtir (Lacan,1993, s.39). Lacan için bu ilişki hem imgesel özdeşliğin hem de sembolik konumlanmanın yansımasıdır: Nesne, yalnızca kullanıma indirgenmiş saf meta değildir, o aynı zamanda özneyi anlamsal olarak kuran bir dolayımdır; insan, nesne ile ilişkisinde kendi ideal ben'ini ve öteki'nin gözündeki konumunu kaydeder. Bu, özellikle Kojeve'nin Hegel yorumunu andırır: Kojeve, kadın ve erkek arasındaki ilişkinin temelinde yatan şeyin Hegelci tanınma arzusu olduğunu ifade ederken, arzunun bir varlık olarak öteki'yi değil, öteki'nin arzusunda yer edinme istenci olduğunu belirtmiştir (Kojeve, 2001, s. 44, 45, 65 ve 82). Bunun anlamı, arzu, tanımlanabilir bir kategori ya da indirgenebilir bir nesne değildir; arzu daima imgesel özdeşliğin içerisinde ben'in öteki'nin gözünde nereye konumlandığının bilinmeyişi ile ilgilidir ve bu da arzunun giderilemeyişinin açık ifadesidir. Çünkü arzu, eğer öteki'nin arzusu olarak koyutlanıyorsa, bunun anlamı, arzunun ancak arzulanabilir bir şey olarak daima özneye belirsiz bir eksiklik düşüncesini aşıl原因an itki olduğudur. Lacan'ın öznenin neden kendisini eksiklik ile koyutladığının gerekçesi tam da arzunun bu belirsizlik halesi ile örülü müdahalesidir: arzu, daima, öteki'nin arzusunda yer edinme istencinin doğrulanmasıdır.

Lacan'ın Hegel'den devraldığı fakat onun ötesine götürdüğü tanınma arzusu, eksikliğin fenomenolojisini kuran temel kategoridir. Çünkü Lacan, yine Hegel'den devraldığı üzere, köle ve efendi arasındaki ayırımın temelinde, kölenin neden köle olarak kalmak zorunda olduğunu eksiklik ile yanıtlar: efendinin “efendi” olarak tanınmasının – yani Efendi'lik içinde konumlanması – nedeni, kölenin kendi “köleliği” üzerinden dünyayı kavramasıdır; böylece köle, efendi-olmayan olduğu ölçüde köle'dir. Hegel'deki köle, Lacan'da özne'dir; onu (köle/özne) tanımayan (olduğu haliyle anlamlı görmeyen) bir sembolik yapının içinde kuşatılır ve konumlandırılır. Burada ortaya çıkan “eksik”, gösteren-gösterilen (gösterge) birliğinin tam anlamıyla kuşatamayışından kaynaklanır: gösteren (isimlendirme) gösterilen (nesne) üzerinde tam anlamıyla bir belirteç koyamaz. Böylece

efendinin yerini almak isteyen kölenin travmatik deneyimi açığa çıkmış olur: Köle, efendinin yerini almak yoluyla efendi olacağını zannederek, diyalektik mücadeleyi olumsuzlama üzerinden kavramıştı; oysa onun yerini aldığı anda içine düştüğü travmanın nedeni, kendi ile “efendi” arasında hala bir eksikliğin – özdeşlik yokluğu – deneyimlenmesidir. Lacan, bu nedenle hakikatin sahici anlamda deneyimlenemeyeceğini öne sürmüştür; çünkü hakikat (gerçek), ancak sembolik yapı içerisinde dilsel göstergeler dahilinde kurgulanan bir şeydir. Bu mutlak bağın yokluğu, öznenin travmatik varoluşunun nedeni olarak belirir; çünkü “dil, dünyayı tam anlamıyla gösteremez”.

Öyleyse Lacancı teori, bize, anlamın daima özneye dışsal olduğunu söyler. Daha doğrusu Lacancı özne, asla Descartesçı bir *Cogito* değildir; sembolüğün anlam dünyası içinde kurulan bir şey olması, yani dünyayı sembolüğün dilsel koordinatları ile deneyimlemesi ve adlandırması nedeniyle, özne daima “eksik” ve o derece de edilgendir. Yine burada Hegel ile Lacan arasındaki önemli bir farka işaret edebiliriz: Hegel, kölenin özbilinç yoluyla kendini aşmasında, yani diyalektik uğrakta belli bir failleşme momenti görmüştü. Hegel’in, kölenin bağımlı varoluşunu aşmak suretiyle belirleyici bir varoluş kipliğini yakaladığı diyalektik sentezde Lacan’ın gördüğü şey travmadır: ulaşılan yerin aslında a-topos oluşunun deneyimlenmesidir. Özne, olumsuzlamayı olumsuzlamak suretiyle kendi özerk varoluşunu yakaladığını, Lacancı ifade ile söylersek “büyük Öteki’yi alt ettiğini” sanır. Oysa konumlandığı bu yeni yerde Öteki’ne hiç olmadığı kadar ihtiyaç duymaktadır; çünkü onun söz konusu yerde olduğunu tasdikleyecek bir öteki olmak zorundadır. Ve bu öteki, asla yerinden edilemeyecek kadar öznenin ötesinde olmalıdır. Lacan, bunu oldukça çelişkili gibi görünen bir anlam kayması ile yakalar: öznenin Öteki’ne yönelttiği şey, talep olmanın öncesinde, Öteki’nin öznenin ne istediğidir. Aslında bu soru Lacan için kritiktir; çünkü Öteki’ne yöneltilen bu soru, Öteki’nin “talep eden”, öznenin ise “talebi karşılaması gereken” olduğunu normatiflik ekseninde kurar. Lacan’ın burada keşfettiği şey, öznenin saf edilgenliği ya da Öteki’nin eksiksiz oluşu değildir (hatta Lacan tam tersini düşünür); burada vuku bulan şey, aslında öznenin failleşebilmek adına Öteki’nin talepte bulunduğunu ön varsaymasıdır. Buna göre, Öteki, “talep eden” olarak koyutlanmadığı sürece, özneye faillik alanı açılmaz; ya da öznenin failleşebilmesinin anahtarı Öteki’nin ondan talepte bulunmasıdır. Böylece Lacan, bize, Öteki ile özne arasındaki ilişkinin dışsal ve ayrılmış olmaktan ziyade, birbirini kuran, besleyen ve tetikleyen bir geri dönüşler zinciri ile meydana geldiğini söylemek ister. Aslında Öteki’nin ne istediğinin yanıtı bende’dir; çünkü özne, Öteki’nde, yerini ancak kendisinin doldurabileceği (aksi takdirde kendisinin faillik koşulu oluşamaz) bir eksikliği varsayar; “onda eksik

olan şeyin tamamlayıcısı bendedir” dediği an, özne Öteki ile bağı yakalar ve failliğinin olanaklılık koşulunu ve anlam topografyasını kurmuş olur. Böylece Öteki, bizatihi özne tarafından ve özne için üretilir; yine aynı şekilde özneye dışsallaştırılır. Dışsallaşmanın yegane nedeni, öznenin fail olma koşulunun ancak ötede bulunan bir Öteki yoluyla mümkün olacak olmasıdır (Keskin, 2008, s. 348-9). Çünkü özne[leşme], ancak özneye dışsal ve onun ötesinde konum almış bir Öteki ile mümkün olur. Ancak tekrar hatırlatmakta yarar var: Lacan, özne ve Öteki arasındaki ilişkiyi ayrılmış şekilde ele almadığı için ve bu nedenle aralarındaki ilişkiyi birbirilerine dönüşler ve “yer almalar” olarak kurguladığı için, Öteki’nin öznenin ötesinde konumlanmasındaki ince ayrıntıyı fark etmek gerekmektedir. Bu ötede-konumlanma, Öteki’nin (ve Ötekiliğin) ulaşılamaz, dolayısıyla yerinden edilemez olması hasebiyle özneyi daima fail olarak tutacak koşulun parametresidir.

Buradan çıkan ana fikir, öyleyse, eksikliğin öznedeki dolaylı biçimde kuruluyor olmasıdır. Bunun açık anlamı, özne, kendindeki eksikliği, bu eksikliğin aynı zamanda Öteki’ne ait olması koşulu ve sayesinde deneyimler. Diğer bir deyişle, Öteki’ndeki eksiklik, öznenin eksikliğini kuran ilksel belirleyicidir. Özne, Öteki’ndeki eksikliği giderme adına, Öteki ise özne’deki eksikliğin tamamlanması maksadıyla kurulan ve birbirilerinin yerini alan müphem boşluklardır. Lacan’ın psikanaliz kuramının en kritik noktası, özne ve Öteki arasındaki diyalektik konumlanmayı aynı zamanda her birinin kendi içinde deneyimlenebilecek bir diyalektiğe çevirebilmesidir. Öteki’nin “bütün” olduğu varsayımını kuran şey, özne’deki eksiklik bilincidir; fakat aynı şekilde bu varsayım, Öteki’nin eksik olduğu varsayımını üretir; çünkü özne, ilksel eksikliğin bilinci ile kendini tamamlayabilecek eksiksiz Öteki’ne yöneldiğinde, “aslında” Öteki’nin kendisinden “eksikliğini giderme adına talepte bulunduğu”nu kavrar. Diğer bir deyişle, Öteki “eksik olduğu için” öznenin talepte bulunur; öznenin Öteki’ye doğru harekete geçmesinin (onun talebini karşılayacak olmasının) nedeni ise öznenin eksik oluşudur:

Öncelikle... Öteki, bir gösterendir...Ama bu nedenle, yani her gösteren kaçınılmaz olarak bir başka gösterene bağlı olmasından ötürü, o halde buradan, Öteki’nin de aslında diğer gösterenler gibi eksik olduğu sonucu çıkar (Lacan, 2006, s. 694).

III. Özne ve İktidar: *Quo Vadis?*

Foucault'nun teorisinde iktidar, tıpkı Lacan'ın kurguladığı gibi yapısal bir kurumla özneyi imal eder ve ona faillik hatları çizerek öznenin hem sınırını hem de hareket alanını imler. Ne var ki Foucaultcu iktidar teorisinde iktidar ilişkilerinin “özneleştirici” prosedürleri bu kadar net değildir. Örneğin bir taraftan toplumsal normların oluşumu, bunların söylemlere eklenmesi ve tüm bu söylemsel kurumların belli ceza-denetim prosedürlerini içermesiyle beraber topyekun bir panoptik ağı resmedilir; fakat diğer taraftan özneleştirici prosedürlerin bu norm-söylem eklenmesi dahilinde çizdikleri yapısal sınırların devamlı boşluklar ya da kaçış hatları içerdiği varsayılır. Oysa ki bu iktidar biçimi, yalnızca norm ve söylem eklenmesine uygun olarak biçimlendirilmiş iktidar aygıtları ve bunların denetiminde işleyen özneleşme ağlarının karşılıklı konumlanmaları yoluyla çalışmaz. Söylemin norma dayalı şekilde denetimsel iktidarlara olağanlaştırmasının temelinde yatan şey, her şeyden önce, bu iktidar biçiminin “özneleştirici” boyut içermesidir. Ve Foucault, özneleştirici prosedürleri yalnızca denetim aygıtlarının temelini oluşturan söylemsel birliklerin nesnesi olarak ele alır; oysa özne[leşme], eğer belli bir faillik ve bu failliğin içerdiği deneyimin asli etkin ögesi olma konumunu içeriyorsa, bunun anlamı, burada vuku bulan şeyin eksiksiz çalışan bir iktidar makinesinin kusursuz kuşatıcılığı değildir. Özneleştirici bir iktidar, her şeyden önce, karşısındakinin bulunduğu konuma yerleşebilen, yani bulunduğu yerle ve sabitlenmiş işleviyle sınırlı kalmayan bir hareketliliğe, akışkanlığa ve en önemlisi müphemliğe tekabül eder.

Ben, bu müphemliğin tam da Lacan'ın kavradığı gibi, dönüşlü bir ilişki çerçevesinde değerlendirilmesi olgusunun Foucault'da eksik olduğunu düşünüyorum. Çünkü Foucault, iktidar ve özneyi öyle bir konumlandırır ki, aralarındaki yatay asimetri hiçbir zaman aşılamayacak bir hiyerarşiye tekabül eder. Oysa ki özne ve iktidar arasındaki karşılıklı konumlanma, ki Foucault'nun teorisinde bu çok belirgindir, “birbirlerinde temsil edilebilen şeyler” olarak ele alındığı zaman bu ilişki net biçimde kavranabilir. Bu, iktidarın Foucault'daki kavranışıyla ilgili bir mesele değildir; bu, daha ziyade, iktidarın özneleştirici bağlamı ile ilgili bir problemdir. Çünkü iktidarın özneleştirici bağlamından konuştuğumuz zaman, ister istemez belli bir faillik alanı ve daha önemlisi bu failliğe özgü bir bilinç durumu yaratan bir etkiden konuşmak durumundayızdır. Bunun nedeni, iktidarın özneleştirici vasfının, kaçınılmaz biçimde iktidara içkin kavrayış, tutum ve disiplin gibi öğelerin içselleştirilmesini gerektirmesidir. Başka bir ifadeyle, özneleştirici bir iktidar, tüm bu öğelerin dışsallığını, yani bireylere dışarıdan dayatılıyor oluşunu ortadan kaldırmak zorundadır. Böylece karşılıklı konumlanmış, yani arada belli bir sabitlenmiş mesafeyi öngören disiplinler ilişkisinin yerine

iktidarın, öznenin konumunda yeni baştan üretilebilir bir biçimde ele alınması gereken bir ilişki ortaya çıkar. Burada, iktidarın özneleştirici vasfından ziyade, “öznenin gözünde iktidarın konumu ve yeniden üretimi” ön plana geçer: Öznenin özneleşme koşulu ve imkanı olarak iktidar, o halde, özne ile başka türlü bir bağ içindedir.

Benim “Lacancı müdahale” adını verdiğim ve Foucaultcu teoriyi yerine oturtmak amacıyla işlevsel kılınabilecek önerme, tam da bu gizil bağı çözümleyebilmek için devreye sokulmalıdır. Nitekim Foucault, iktidar ve özne arasındaki ilişkiyi her tür dikey hiyerarşiden yoksun biçimde kurgularken, amacı, iktidarın, özne açısından ona hareket ve sınır belirleyen yapısal belirleyiciliğini ön plana çıkarmaktı. Foucault, bu nedenle iktidarı egemenlikten ayırırken, dışsal şiddet ile içselleştirilmiş disiplin arasındaki farkın önemine dikkat çekiyordu. Çünkü egemenliğin tersine iktidar, içselleştirilebildiği ölçüde kendilik tarafından yeniden dizayn edilebilen, sunulabilen, göstergeye dönüştürülebilen ve nihayetinde belli bir öz-disiplin, istenç ve kavrayış motifleri içinde özneyi kuran bir referans noktasıdır. Bu ise, açıkça, özne ile iktidar arasındaki ilişkinin bir anlamda öz-düşünsel bir şekilde kavrandığına işaret eder: İktidarın özne için referans noktası olması, daha doğrusu iktidarın özne’ye “ondan talepte bulunan” bir şekilde yaklaştığı sanrısı, öznenin tüm öz-edimlerini (disiplin, istenç, kavrayış, vb.) tetikleyen kurucu dinamiktir. Dolayısıyla iktidarın özneleştirici vasfı, iktidara özgü disiplin-denetim teknik ve teknolojilerinin özgüllüğünden kaynaklanmaz; dahası bunların özneleştirme sürecinde etkileri sınırlıdır. Zira özne ve iktidar arasındaki özgül bağ, öznenin, yapısal olarak ön-belirlenmiş belli bir hareket alanına duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanır. Bu hareket alanı olmadığı takdirde ne eylemde bulunmak olanaklıdır, ne de bu eylemsellik dolayımıyla özneleşme mümkündür. Çünkü özne, özneleşme sürecine içkin mantıktan ötürü, içine doğmak zorunda olduğu, yani tanıyarak ve varoluşsal kipliğini ona atfederek dahil olduğu bir sembolik yapı aracılığı ile özneleşebilir. Biyolojik bir varlık olmaktan çıkıp kültürel bir varlık olmaya doğru yönelmesindeki kurucu etki olan *konuşma*, burada metaforik olarak ele alınabilir: konuşarak kendimizi (istenç, öfke, vb.) ifade ederiz; kendi varlığımızın ayrı, özerk ve birtakım talepleri olan bir varlık olduğu gerçeğini vurgulayabilmemizin koşulu konuşmanın kendisidir; ancak, son kertede kendi özerkliğimizi ifade ettiğimiz konuşmanın ait olduğu dil alanının koordinatlarına mahkumuzdur. Foucault, şayet bu yapısal belirlenmişliğin dışında bir varoluş kipliği dahilinde karşı-özneleşme tasavvuru geliştirebiliyorsa ne ala; ancak Foucault, karşı-özneleşmenin sekanslarının mevcut özneleştirici iktidar ağının içerisinde görmekle büyük yanılgıya ve kaçınılmaz biçimde çelişkiye düşmektedir.

Görmemiz ve fark etmemiz gereken şey temelde şudur: “Özne, içine doğduğu sembolik alanın “ondan bir talepte bulunduğu” sanrısıyla ve kendisindeki eksikliği fark etmek suretiyle Öteki’ye yönelerek, bu süre zarfında özneleşmeyi tamamlamak ve ilk aşamadaki eksiklik bilincini aşmak ister. Ancak bu süre zarfında yine fark eder ki, kendisinden talepte bulunan Öteki’nin talepte bulunuşunu bir gerçeklik olarak kendisine kodlayan kendisinden başkası değildir; dolayısıyla eksikliğin Öteki’nde oluşunu kabul etmeyerek diyalektiği tersine çevirerek, talep eden bir Öteki sanrısını süreklileştirmek adına kendisini “talepte bulunulan” varlık haline getirmenin yollarını ve olanaklarını arar”. Bu Lacancı epilog, Foucault’da bir karşı-özneleşme imkanı olarak tasavvur edilen “etik-özne” kavrayışının bir eleştirisi gibi düşünülebilir. Foucault’nun bu etik-öznelikte gördüğü şey, özneleştirici iktidara karşı yeni bir kendilik kaygısı yoluyla tüm bu iktidar ilişkilerinden bağdaşık bir özneleşme deneyiminin olanaklarının kurgulanmasıdır. Ancak, kaçırdığı şey, öznenin mevcut ilişkilerin parametresini belirleyen Öteki’nden kaçarak onun etki alanının dışında bir varoluş dünyası arzularken, kaçınılmaz biçimde yine Öteki’ne dönmek zorunda olmasıdır. Bunun nedeni aslında çok basittir: Foucault, iktidar ilişkilerinin özneleştirici bağlamının temelini yerleştirdiği o müphemlikte (ki bu açıkça Ötekilik’tir) ayrımlaşmış kategoriler görür. Kaçmanın, uzak durmanın, alternatif örgütlenmelerin mümkün olduğu bu kurucu mesafe düşüncesi Foucault’da oldukça güçlüdür ve direniş düşüncesinin imkanını yakaladığı yer tam da bu mesafedir. Oysa bu mesafe, öznenin özneleşebilmesi için, yani iktidarın, öznedeki eksikliği önce vurgulamak ardından bu eksikliği gidermek için ondan bir talepte bulunduğu varsayımının kurgulanabilmesi için hayati önemdedir. Bu aradaki mesafe ortadan kaldırıldığında özneyi bekleyen şey, kendiliği kavrayabilecek o tanınma boyutunun yokluğudur; kulakların olmadığı bir yerde işlevsiz kalan dil gibi öznenin yok-gösterene dönüştüğü moment Foucault’da bir imkan gibi düşünülür.

Sonuç

Özne ve iktidar üzerine düşünmenin en zor tarafı, ister istemez özne merkezli bir yorumlama ile iktidarın geriletilebileceği düşüncesinin bir anda kendini dayatması ve iktidar ilişkilerini hafife almayı beraberinde getirmesidir. Foucault, belki bu konuda haksız biçimde eleştirildiği için, iktidar ilişkilerinin alt edilebilirliğini gösterebilmek adına karşı-özneleşme pratiklerine kendi teorisinde yer açmayı denemiştir. Belki de “iktidar filozofu” olarak anılmamak için iktidarın boşluklarını deşifre

etmeye yeltenmiş, bu nedenle iktidarın üretildiği bölgeler olan özneleşme kiplerini mercek altına almıştır. Aslında Foucault'nun projesi oldukça netti: İktidarın dışsal olmayıp içeriden üretilen bir şey olduğunu gösterme niyeti taşımaktaydı. Bu nedenle iktidarın çalışma biçimlerinde sürekli içselleştirme dinamiklerini çözümlenmeye girişerek özneleşme süreçlerine ulaştı. Ancak, her özneleşmenin belirli söylemselleştirmeler yoluyla kurulumuna aşırı odaklanma, bir anda iktidar ilişkilerinin kaçınılmaz bir olağanlaştırılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Foucault'nun iktidar teorisindeki en önemli sorun, her yere yayılan ve her yerde hazır ve nazır şekilde bekleyen bir iktidar ile bu iktidarın her yerdeliği nedeniyle içerisinde açılan gediklere sızabilecek ve iktidar ilişkilerini bu boşluklardan yakalayıp geçersiz kılabilecek bir karşı-özneleşme arasındaki gerilimin çözüme kavuşturulmamış olmasıdır. Dahası, bana kalırsa en önemli sorun, Foucault'nun bu teorik açmazının mevcut varsayımlar ile çözümlenemeyecek oluşudur. Çünkü bu teorik mülâhaza içerisinde özneye bırakılan alanın açıklığı ya da sınırlılığı net değildir.

Lacancı psikanaliz kuramının müdahaleye çağrılabilmesi için, tam da Foucault'nun belirsizlik içinde bıraktığı bu ara bölgedir. Lacancı kuramda, özneye eş-zamanlı biçimde alan bırakan fakat o bıraktığı alan içerisinde onun sembolik evrenden kopuşunu olanaksız hale getiren bir düşünsellik mevcuttur. Bu düşünsel zemin, bize, öznenin hem sembolik yapıyı (özneleştirici iktidar) harekete geçiren (çünkü Öteki, öznenin talepte bulunduğu varsayılan öğedir), fakat hem de bu yapı tarafından devamlı akamete uğratılan (özdeşleşilmek istenen Ötekiliğe asla ulaşamama) bir öğe olduğunu gösterir. Bu içsel diyalektik, öznenin Öteki (sembolik/iktidar) karşısında konumlanışındaki tersine dönüşleri, eklemlenmeleri ve değişimleri içerir; böylece özne ve Öteki arasında sabit bir konumlanmanın ya da birinin diğerini yerinden etmesinin mümkün olmadığı savına ulaşılır. Ben, bu karşılaştırma neticesinde, karşı-özneleşmenin bir alternatif olarak düşünülemediği, çünkü bu sürecin eninde sonunda öznenin yeniden Öteki tarafından massedileceği sonucuna ulaşıyorum. Ve son olarak, Foucaultcu iktidar teorisindeki boşluğun, tam da Foucault'nun yöntemini geçerliliştirmek adına ve dolayısıyla, Lacancı psikanaliz kuramına referansla giderilebileceğini öne sürmek istiyorum.

KAYNAKÇA

- Foucault, M. (2002) *Kliniğin Doğuşu Tıbbi Algının Arkeolojisi*, çev. Şule Ünsaldı, Ankara: Epos Yayınevi.
- Foucault, M. (2010a) *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2010b) *The Birth of Biopolitics Lectures at the College de France 1978-1979*, çev. Graham Burchell, New York: Palgrave.
- Foucault, M. (2011a) *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011b) *Felsefe Sahnesi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011c) *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2012) *Bilme İstenci Üzerine Dersler College de France Dersleri 1970-1971*, çev. Kerem Eksen, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2013a) *Kelimeler ve Şeyler İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları.
- Foucault, M. (2013b) *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları.
- Foucault, M. (2013c) *Deliliğin Tarihi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları.
- Foucault, M. (2013d) *Güvenlik Toprak Nüfus College de France Dersleri 1977-1978*, çev. Ferhat Taylan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2015) *Öznenin Yorumbilgisi College de France Dersleri 1981-1982*, çev. Ferda Keskin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hegel, G. W.F. (1987) *Tinin Görüngübilimi*, çev. A. Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- J. M. Rabate (der) (2003) *The Cambridge Companion to Lacan*, New York: Cambridge University Press.
- Keskin, Y. (2008) “İçine Ulaşılan, Ötede Bırakılan Şato: Tanıma Arzusu Bağlamında Hegel ve Lacan”, *MonoKL Uluslararası Hegel Özel Sayısı*, Volkan Çelebi (der), İstanbul: MonoKL, ss. 340-355.
- Kojeve, A. (2001) *Hegel Felsefesine Giriş*, çev. Selahattin Hilav, İstanbul: YKY
- Lacan, J. (1993) *The Psychoses The Seminar, Book III 1955-1956*, J. A. Miller (der). çev. R. Grigg, New York: W. W. Norton Books.
- Lacan, J. (2006) *Ecrits The First Complete Edition in English*, çev. B. Fink, New York: W.W. Norton Books.
- Lacan, J. (2014) *Baba-nın-Adları*, çev. Murat Erşen, İstanbul: MonoKL.

- Lacan. J. (2013a) *Psikanalizin Dört Temel Kavramı Seminer II. Kitap*, çev. Nilüfer Erdem, İstanbul: Metis Yayınları.
- Lacan. J. (2013b) “Özne-Ben’in İşlevinin Oluşturucusu Olarak Ayna Evresi”, *İdeolojiyi Haritalamak* (içinde), Slavoj Zizek (der), çev. Sibel Kibar, Ankara: Dipnot, ss. 143-153.
- Nietzsche, F. (2008) *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, çev. Ahmet İnam, İstanbul: Say Yayınları.
- Zizek, S. (2011) *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.